

Nikolaj M. Karamzin

**OBRAZY
Z DĚJIN
ŘÍŠE RUSKÉ**

ODEON

STAV RUSI OD TATARSKÉHO VPÁDU PO ČASY IOANNA III.

Porovnaní Rusi s jinými říšemi. — Následky poroby. — Zavedení trestů hrdelních a tělesných. — Šťastný vliv pravoslavi. — Proměna v zemských pořádcích. — Prvopočátek samoděržaví. — Pomalé uspivání jedynovlády. — Vzrůstající význam Moskvy. — Všechno zlé je k něčemu dobré. — Výsadní postavení a povaha ruského duchovenstva — Rus nepřevzala obyčej Tatařů. — Soudnictví. — Vojenská zdatnost. — Původ kozáků. — Kupectvo. — Vynálezy. — Umění. — Slovesnost. — Příslovi. — Písň. — Jazyk.

Konečně se před námi rýsuje cíl, o jehož dosažení Moskva tak dlouho usilovala: svržení jha a osvobození vlasti. Nyní tedy nabídneme čtenáři několik úvah o tehdejšímu stavu Rusi, jak se vyvinul následkem dvousetleté poroby.

Byla doba, kdy si Rus, zutvářená a přivedená na vyšší úroveň jedynovládou, nezdala co do moci a občanské vyspělosti ani s nejpřednějšími evropskými říšemi, jež vznikly přičiněním germánských národů na troskách Římského impéria. Vzhledem k povaze, zákonům, obyčejům a pořádkům, zděděným po varjažských či normanských knížatech, zařadila se Rus do nové politické soustavy Evropy s oprávněným nárokem na vyniknutí a s neocenitelnou výhodou, kterou jí skýtal vliv Řecka, jedině říše, barbary nerozkotané. Onu blaženou dobu prožívala Rus bezpochyby za vlády Jaroslava Velikého: zakotvena pevně jak v křesťanství, tak ve státním zřízení, měla své vzdělavatele ducha, školy, zákony, obchod, silné vojsko, loďstvo, samovládí i občanskou svobodu.

Čím byla Evropa na začátku jedenáctého století? Doménou tyranství velkých držitelů půdy, nemohoucnosti pomazaných hlav, zpupnosti baronů, otrocké podřízenosti národů, pověr, nevědomosti. Temnotou prosvítily záblesky rozumu Alfréda a Karla Velikého, ale ne nadlouho. Zbyla jen vzpomínka, blahodárné instituce a záměry zanikly zároveň s nimi.

Roztržštěnost naší vlasti a domácí války, které jí vysílily, zbrzdily pokrok Rusů i na poli občanské výchovy. Stáli jsme, nebo se pohybovali jako svázaní, když Evropa pílila za světlem. Křížácké výpravy jí opatřily novými poznatky, daly nahlédnout do dílen Východu, oživily a rozšířily její obchod. Vesnice a města se vykupovaly z tíživého područí baronů, mocnáři z vlastního popudu udíleli občanům práva a výsady zacílené k obecnému prospěchu, podpoře průmyslu a zušlechťení mravů. Policie co zdokonalený dozor nad veřejným pořádkem jala se klást hráze zvlí, bdít nad

bezpečností cest, chránit životy a vlastnictví. Nálezem Justiniánova kodexu v Amalfi započalo úspěšné období evropského zákonodárství: pojetí tohoto důležitého předmětu občanského vědomí nabývalo na jasnosti i na hloubce. Všeobecná rozprostraněnost latiny umožňovala duchovním i světským zájemcům seznamovat se s myšlenkami antických autorů a hledat poučení ve spisech, které přetrvaly barbarskou smrtí.

Poměry v Evropě, krátce řečeno, polovinou jedenáctého století počínajíc braly obrat k lepšímu, kdežto Rus od Jaroslavových dob až po časy Bátuovy se zalévala krví a slzami lidu. Klid a pořádek, tolik nezbytný pro zdárný vývoj občanské společnosti, byl věčně věků rušen ohněm a mečem bratrovražedných svárů knížecích, takže v budování státu jsme za západními říšemi zůstali pozadu už ve třináctém století.

Bátuovým vpádem byla Rus uvržena ve zmar. Mohla v ní uhasnout i poslední jiskérka života; naštěstí neuhasl. Zachovala si jméno, bytnost. Nastoupil nový řád věcí, pro člověčenstvo při prvním popatření žalostný. Pozornější pohled odhaluje i v nejpustším zlu zárodek dobra, i v nejbeznadějnější rozdrolenosti počinek scelování.

Černá mračna barbarství, která se střela po všem horizontu Rusi, vytvořila clonu mezi námi a Evropou právě ve chvíli, kdy se tam v míře stále rostoucí prosazovaly nové užitečné vědomosti a dovednosti, kdy lid se vymaňoval z otroctví, města mezi sebou navazovala těsnější spojení, aby se vespolně bránila proti útlaku, vynález kompasu přivodil rozmach mořeplavby a obchodu, panovníci napomáhali rozvinu řemesel, umění a vědy, kdy se zakládaly univerzity jako ohniska vysokého učení, rozum si zvykl hloubat, správně myslet, mravy doznávaly zjemnění, z válek se vytratila někdejší sverepost, urozenci se již hanbili loupežit a šlechtní rytíři si vysluhovali ostruhu za soucit se slabými, za velkomyslnost a svůj neposkvrněný štít; rozmáhala se a zdomácněovala ohleduplnost, lidskost, uhlazenost.

V téže době Rus, drásaná Mongoly, napínala všechny síly, aby se udržela nad vodou: nám do pěstování osvěty nebylo! Kdyby si Mongolové u nás počínali stejně jako v Číně a v Indii, nebo jako Turci v Řecku, kdyby dali vale stepi a kočovnictví a usadili se v našich městech, byli by mohli jako stát existovat podnes. Drsné podnebí Rusi je naštěstí odradilo. Chánové zůstali při tom, že nám povládnu *na dálku*, a vyžadovali jen stříbro a od knížat poslušnost. Ale takzvaní *hordští vyslanci* a baskakové, chánovi zmocněnci na Rusi, dělali, co se jim líbilo. Kdejaký kupčík, kdejaký

mongolský pobuda s námi jednal jako s přezíranými sluhy.

K čemu to nevyhnutelně muselo vést? K mravnímu úpadku. Zapomněli jsme na národní hrdost a vpravili se do nízkého chytráčení porobenců, které slabým vyvažuje nedostatek síly. Šidili jsme Tatary, a víc než je jsme šidili jeden druhého. Vykupovali jsme se penězi, abychom byli ušetřeni násilností barbarů, a zvykali jsme si dbát jen o vlastní prospěch. Byli jsme vystaveni neurvalostem cizáckých tyranů a lhostejněli jsme k urážkám a odvykali studu. Naše vlast se od dob Vasilije Jaroslaviče až do časů Ioanna Kality (v období ze všech nejnešťastnějším!) podobala víc šerému lesu než státu: síla se zdála právem. Kdo mohl, loupil, nejenom u cizích, nýbrž i u svých; nikde nebylo bezpečno, na cestách ani doma; krádež zbujela v morovou hlízu všeho vlastnictví.

Když potom začalo temno strašlivého chaosu prosvětlovat, otupění pomíjelo a zákon, duše občanské společnosti, se probíral ze smrtelných mrákot, tehdy nezbylo než uchýlit se k přísnosti, jakou staří Rusové neznali. Jisté je, že kruté hrdelní tresty jsou průvodním znakem zatvrzení srdce a následkem rostoucí zločinnosti. „Neusmrcujte viníky,“ napomínal dobrodušný Monomach syny, „život křesťana je posvátný,“ a neméně dobrodušný přemožitel Mamajův, Dimitrij, sáhl k veřejným popravám, poněvadž neviděl, jak jinak zamezit páchání zla. Kdysi stačila mírná peněžní pokuta, aby se naši předkové varovali nepoctivosti; ve čtrnáctém století se už za krádež věšelo. Jaroslavovi vrstevníci znali výprask leda z potyček, v dobách tatarského jha byly zavedeny tělesné tresty. Za první krádež se vypaloval cejch, provinění proti státu se trestalo zmrskáním knutou. Čeho se mohla společnost nadít od toho, že cejchovala člověka znamením hanby, a přitom ho ponechávala ve svých řadách?

Viděli jsme, že zločiny se dály i ve starších našich dějinách. Tam ale pozorujeme krajní krutost ve výšlech knížecího a lidového hněvu. Je-li duch ovládnut pocitem útisku, strachu a nenávisti, mravy se zvrhají a pustnou. Vlastnosti národa se povždy vysvětlují souhrnem okolních podmínek; jenže účinek trvá namnoze déle než příčina. Vnuci bývají obdařeni některými ctnostmi i nečestmi dědů, ačkoli žijí ve zcela jiných podmínkách. Snad tedy i stinné stránky dnešní ruské povahy mají původ ještě v dobách mongolského barbarství.

Tradovalo se, že nás od boje proti tyranům zrážela přepjatá zbožnost. Rusové prý v nich viděli bič boží a neodvažovali se povstat proti vykonavatelům pomsty Hospodinovy, podobní zastoalému lidu, který je dodnes přesvědčen, že požár zapálený bleskem

nelze uhasit obvyklými prostředky. Dějiny takové názory nepotvrzují. Rusové podnikli nejeden až krkolomně odvážný pokus o svržení jařma; čeho se jim nedostávalo, byla svornost a vytrvalost.

Ostatně budiž řečeno, že vedle jiných našich dobrých vlastností vzala tehdy újmu také chrabrost, která bývá živena národní ctižádostí. Zatímco dříve jednávala knížata mečem, nyní se snižovala k pletichám a žalobníčkování v Hordě. Naši dávní vojevůdcové rozněcovali vojáky před bitvou poukazem na slávu a hanbu; donský vítěz jim stavěl před oči mučednickou korunu. Jestli jsme za ta dvě staletí, poznačená duchem otroctví, mravně načisto nezchátrali, jestli jsme nepřestali tíhnout k ctnostem a lpět na rodné zemi, pak za to máme co děkovat víře. Její zásluhou jsme neklesli pod úroveň lidí a občanů, ona nedala zkamenět srdcím a zmlknout svědomí. Z prachu, do něhož bylo sraženo jméno Rusů, jsme se ve jménu křesťanstva pozvedli, a ve vlastní jsme milovali domov pravoslavi.

Vnitřní pořádky na Rusi se změnily. Všechno, co zavánělo svobodou a starými občanskými právy, bylo potlačeno a bralo za své. Knížata, která se před Hordou pokorně plazila, vracela se od tamtud v podobě krutovládců, neboť panovala v zastoupení nejvyššího chána. Za Mongolů se hladce a v tichosti vyřídlilo to, co nebylo v silách ani Jaroslava Velikého, ani Andreje Bogoljubského, ani Vsevoloda III.; ve Vladimíru a vůbec všude, s výjimkou Novgorodu a Pskova, navždy umlkl věčový zvon, hlas vrcholného zákonodárného shromáždění lidu, volající často do vzpoury, ale znící lahodně sluchu potomstva ruských Slovanů. Novým městům se už tato stará práva a výsady nepřiznávaly: ani Moskvě a Tveru, jež se domohly významu za mongolské poroby. Letopisy se zmiňují jen jedenkrát o moskevském věče, a to jako o východisku z nouze, v níž se ocitlo sídelní město smrtelně ohrožené sveřepým nepřitelem, když je panovník opustil a nechal napospas bezvládní. Města pozbyla práva volit tisícníky, úředníky lidu, na jejichž vážnost a důstojenství žárlili nejenom knížecí hodnostáři, ale i sama knížata.

Prvopočátky našeho bojarstva se ztrácejí v hlubinách dávných věků. Bojarskou hodnost, dost možná ještě starší než hodnost knížecí, získávali patrně nejzdatnější válečníci a občané, kteří ve slovanských republikách vodili vojsko do boje, rozsuzovali pře a spravovali zemi. Ačkoli zřejmě nebyla nikdy dědičná, nýbrž pouze osobní, a přestože ji na Rusi později uděloval panovník, mívalo zastara každé město vlastní bojary, zastávající významné úřady

v jeho správě, přičemž knížecí bojaři se těšili jisté nezávislosti. Tak smlouvy ze čtrnáctého a patnáctého století obsahují zpravidla články, jímž se bojarům zajišťuje právo svobodně přecházet ze služeb jednoho knížete ke knížeti druhému. Bojar, když se mu přestalo líbit v Černigově, přesídlil s celou svou družinou do Kyjeva, do Galiče nebo do Vladimíru, kde se mu nabízely nové dvorce i postavení, jež mu zjednávalo všeobecnou vážnost. Tito státní hodnostáři, k nimž lid kdysi vzhlížel jako k pohlavárům a kteří zaujímali nejvýznamnější místa kolem trůnu, tvořili u nás krátce a dobře jakousi aristokracii.

Když ale byla jižní Rus přivtělena k Litvě, když Moskva, rozrůstajíc se o nová města a země, začala sílit, úředních knížat ubývalo a panovnickova moc se vzhledem k lidu stávala neomezenou, ztrácel svou někdejší váhu i bojarský stav. Komu měl nabídnout své služby bojarin, znectěný Vasilijem Temným, pokud nemínil odejít z vlasti? Vždyť i slabý Tver se již hotovil uznat vrchnostensství Moskvy.

Bojarům ku prospěchu sloužila i moc, jíž vládl lid: působice skrze knížata na lid, mohli zároveň prostřednictvím lidu vykonávat vliv na knížata. Rovněž tato opora padla. Nyní prostě nezbyvalo než se panovníkovi bezvýhradně podrobit, anebo vypovědět poslušnost a zvednout proti němu odboj. Žádná střední cesta, žádný legální způsob nesouhlasu s knížetem neexistoval. Slovem, rodilo se samoděržaví.

Tento obrat, tehdejšími měšťany i bojary přijímaný bezpochyby s nechutí, ovlivnil další osudy Rusi, jak se ukázalo, nanejvýš blahodárně. Pozůstatky práv a svobod, které se dochovaly z dob malých územních celků, nemohli naši předkové omezovat vůli takových jedynovládců, jako byli Vladimír Svatý nebo Jaroslav Veliký, ale když je pak uplatňovali v časech roztržitého státu, státního střetání dvou mocenských sil, lidové a knížecí, jen ještě víc oslabovalo.

Mohl být mrtvý kolos, v nějž se proměnila Rus po Bátúově vpádu, vzkrísěn k životu a nové velikosti jinak než po vzoru Říma, který v čase krajního nebezpečí nalézal záchránce v diktátorovi? Plán, měl-li zůstat v tajnosti, musil vzejít z jediné hlavy a být prosazován jedinou rukou. K tomu se nehodily ani hlučné lidové sněmy, ani otálivé poradní sbory aristokratů. Lid se vzbouřil i z nejhlubšího ponížení a koná divy, ale pouze jako nástroj uváděný do pohybu a oduševňovaný silou vládců. Z bojarské moci u nás vyklíčila *bojarská zvůle*. Sbor velmožů přispívá panovníkovi v lecčems moudrostí, ale často se také dává unášet vášněmi. Bojaři nezřídká živilí vzájemnou zášť mezi ruskými knížaty, osočovali je

u chánů a zhusta se s nimi v Hordě dokonce soudili. Samoděržaví, které vymýcením oněch zlořádů odklidilo vážné překážky z cesty, po níž Rus spěla k nezávislosti, vyvíjelo se tedy ruku v ruce s jedynovládou až do časů Ioanna III., jemuž připadlo dovést je obě k vrcholu.

Dějiny učí, že je čas omylů a čas pravdy. Kolik století musilo uplynout, aby se Rusové dobrali zjištění, že základním předpokladem jejich státního vzestupu je soustředění moci v jedné ruce. Někteří panovníci tím směrem vykročili, ale nesměle a nikoli s takovým zápalem, jakého si věc žádala. A jejich nástupci zase všechno obraceli vněv. Vždyť i sjednocovací dílo Moskvy, poučené zkušenostmi víc než Kyjev a Vladimír, postupovalo jen pomalu, a ještě za jaké vnitřní nesoudržnosti! Byl tu sice dokonalejší nástupnický řád, velikému knížectví se vrátily nazpátek staré údíly, ale do jednotného státu v pravém smyslu slova mělo stále ještě daleko, neboť se znovu a znovu drobilo mezi syny, vnuky a pravnučky Ioanna Kality. Dělili se dokonce o soudní právo, o výnosy z celních poplatků a o moskevské důchody.

Takřecené *bratrské stařešinství* velikého knížete záleželo v tom, že vládcové úřední s vlastními občanskými pořádky, zákony, vojskem i mincí vcházeli do politického uskupení, v němž se mu podvolovali, byli povinni poskytovat mu vojsko a odvádět stříbro pro chány. Jejich závazky však platily jen za jistých podmínek. Jakmile veliký kníže porušil smlouvu, pokaždé dvoustrannou, jakmile jim učinil cokoli napříkož, měli právo přísahou stvrzené listiny vrátit a mečem se domáhat zadostiučinění.

Lid, měšťané i úřední bojaři znali pouze svého knížete, a ponevadž moskevskému panovníkovi nepřisahali, nepovažovali se za povstalce, jestliže potom v domácích válkách prolévali krev jeho poddaných. Tak tomu bylo ještě za Vasilije Temného. A přitom měl už veliký kníže takovou mocenskou převahu, že se mohl snadno stát jedynovládce: všechno záviselo na rozhodnutí vůle a pevnosti charakteru; všechno se sbíralo k šťastnému obratu. Povězme nebo připomeňme čtenáři, jak.

Moskva, původně jeden z nejhudších vladimírských úředů, začala nabývat významu za Daniila, který zdědil po Ioannu Dimitrijeviči, vnuku Alexandra Něvského, Pereslavl Zalesský a po porážce knížete Rjazaňského přičlenil k svému panství notnou část jeho území. Daniilův syn Georgij, svak chána Uzbeka, rozšířil svou državu o Kolomnu, dobyl Možajsk a v Hordě si vyšlapal veliké knížectví Vladimírské. Georgijův bratr Ioann Kalita,

kteřý zosnoval bezživotí Alexandra Tverského, stal se pak skutečnou hlavou všech ostatních knížat; za to ovšem nevděčil síle zbraní, nýbrž toliko přízni Uzbekově, již si kupoval dovedným podkuřováním a bohatými dary.

Mimochodem, není bez zajímavosti, že *velkoknížecí komora za mongolské poroby zbohalla*: soupisem obyvatelstva a vyměřením daně z hlavy, všelijakými dárkami a poplatky, do té doby neznámými, které se vybíraly údajně pro chána, ale z rukou obratných knížat proudily rovnou do jejich pokladnic. Baskaci, zprvu tyraní a později úplatní přítelíčkové našeho vladařstva, se ve složitých počtech dali snadno vodit za nos. Národ bědoval, ale platil. Strach, že přijde o všechno, ho nutil pít se po nových prostředcích, aby zasytil chamtivé barbary.

Odtud udivující mohovitost Ioanna Daniiloviče, který skoupil nejenom četné vesnic v různých krajinách, ale i celá panství, jejichž poslabší držitelé, vhnáni do úzkých neodbytnými Mongoly i jeho vlastní rozpínavostí, mu volky nevolky postupovali dědičná práva, aby v něm sobě i svému lidu zajistili ochránce. Tato takzvaná *výkupná knížátka* seděla zatím dál na svém odprodaném zboží, z něhož jim plynuly jisté důchody i výhody. Uglič, Bělozero, Galič, Rostov a Jaroslavl se opět staly velkoknížecími městy, jako za Vsevoloda III.

Takto tedy usiloval o povznesení Moskvy Ioann Kalita, a Dimitrij, jeho vnuk, prostoupen odvahou srazil se s chánem v bitvě. . . Hrdina od Donu nezískal skoro nic krom slávy, ale sláva umocňuje sílu. A když byl Dimitrijův nástupce, jehož si Horda hleděla a považovala, obdařen milostivým jarlykem, darovací listinou na Suzdal, Goroděc a Nižní, což mu umožnilo obnovit v plném rozsahu *starobylé velkoknížectví Andreje Bogoljubského*, a když posléze svou vládou v míru a pokoji obemkl bývalé černigovské údíly — Murom, Torus, Novosil, Kozelsk a Peremyšl, rozrostla se moskevská říše natolik, že dohromady s Vjatkou představovala již značnou část někdejší jednovládné Rusi Jaroslava Velikého, vynikajíc nad ni pojívou silou mohutnějšího samodržaví.

Rurik, Svjatoslav a Vladimír dobývali země mečem, moskevská knížata poklonkováním v Hordě — způsobem, který zranil naši pýchu, ale zachránil bytí Rusi a její mohoucnost! Jaroslavl udržoval lid i bojary na uzdě svým vládcím majestátem. S panovníkem moskevským se již nehrdili o práva, jsouce zkrěsání tyranstvím chánů, a jestliže o něco žádali, tedy jen o to, aby jim dopřál žít v pokoji a v bezpečí před Mongoly. Když pak viděli, kterák někdejší vládnoucí knížata hrbí hřbet ve službách Donského,

Vasilije Dimitrijeviče a Temného, ani už tolik nezeleli dávno ztracené volnosti.

Dějepis se nesnáší s optimismem a jeho úkolem není hledat v událostech důkazy, že vše, co se děje, děje se k lepšímu. Takové spekulace jsou cizí prostému zdravému rozumu člověka, pro nějž se píše historie. Bátúův vpád, hromady sutin a mrtvol, ujařmení a nekonečně dlouhá poroba se dojísta řadí k největším katastrofám, o jakých z dějin států víme. Měla však bezesporu i své prospěšné důsledky. Kdyby byl některý z Jaroslavových potomků zažehnal pohromu tím, že by na Rusi obnovil jedinovládu a podle pravidel, vlastních samodržaví, vyztužil její hranice proti útoku zvenčí a uvnitř nastolil klid a pořádek, bylo by líp: ale to se nestalo za celá dvě staletí. Bratrovražedné knížecí války se mohly vléci ještě sto let i déle. Čím by skončily? Nejspíše zánikem naší vlasti. Litva, Polsko, Uhry a Švédsko by neváhaly si ji rozebnat. Tehdy by byla veta s naší státní jsoucností i vírou, jež obrátila Moskva; a Moskva děkuje za svůj vzestup chánům.

Mezi povšimnutihodné důsledky tatarského panství nad Rusí patří další vyvýšení duchovenského stavu, rozhojnění mnišstva a církevního majetku. Politika chánů, potlačující lid a knížata, nadřžovala církvi a jejím služebníkům. Obmyšlela je zvláštní přízni, vycházela vstříc metropolitům a biskupům, popřávala sluchu ponížným prosbám pastýřů a nezřídka na děkaz úcty k nim ušetřila jejich ovečky. Víme, jaké úlevy zjednal vlasti orodováním v Hordě metropolita sv. Alexij.

Urozenci zřeknuvší se světa po katastrofě, která postihla celou ruskou zemi, hledali niterný mír v monastýrech a vyměňující knížecí či bojarské pláště za řeholnický šat, zvyšovali lesk duchovního stavu, v němž se obvykle loučily s životem i hlavy korunované. Poddaní chánů měli pod trestem smrti zakázáno sahat na majetek a rušit klid klášterů, jejichž movitého i nemovitého jmění donacemi přibývalo. Kdokoli cítil, že jeho dny jsou sečteny, odkázal něco církvi, obzvláště v dobách moru, jímž byla Rus tak dlouho sužována.

Církevní statky, Hordě ani knížatům daněmi nepovinnované, utěšeně vzkvétaly: příjmy stačily bohatě nejen na zvelebování chrámů a zaopatření biskupů a mnichů, ale i na příkrm dalšího majetku. Novgorodské duchovenstvo obětovalo sofijskou pokladnici obecnému blahu. Naši metropolité však chvalitebného příkladu nenásledovali. Mniši bohatli, zatímco lid úpěl v bídě. A poněvadž nemusili platit kupecké clo, provozovali i obchod.

Vedle tehdejšího náboženského zanícení, s nímž souvisela představa o důstojnosti řeholního života, byly to hodnoty ryze světské, co přivádělo celé houfce lidu z měst i venkova do tichých a bezpečných klášterů, kde se bohabojná horlivost odměňovala netoliko vážností, ale i dobrým bydlem, kde byl člověk schován před násilím a strážněmi, kde sklízel, aniž sil! Jen velice málo dnešních ruských monastýrů pochází z doby před Tatary nebo po ní; z valné části vznikly za jejich nadvlády.

Nicméně přes všechny svůj význam a autoritu naše duchovenstvo netrpělo onou nemírnou vládychtivostí, jež byla vlastní duchovenstvu západnímu; prokazovalo našim knížatům platné služby ve státních záležitostech a o světskou moc s nimi nesoupeřilo. Metropolité působili jako prostředníci v rozepřích mezi našimi knížaty, ale jen pokud byly s jejich osobami srozuměny obě strany, a bez jakékoli skutečné pravomoci. Ručili za opravdovost a neporušitelnost daných slibů, třebaže jedině, na čem mohli stavět, bylo svědomí, a nikoli *světský meč*, jímž hrozili papežové každému, kdo se zdráhal uposlechnout jejich vůle. A jestliže někdy slevili ze zásad křesťanské lásky a mírnosti, pak proto, aby se zavděčili panovníkům, kteří je jmenovali i sesazovali a na nichž byli plně závislí.

Původní ráz naší církve, zušlechťovatelky surových mravů, krotitelky dravých pudů a šířitelky křesťanských i občanských ctností se v jádře zkrátka vůbec nezměnil. Její pastýři se nedali svést ani umlčet chánskými milostmi: sloužili duchovní oporou i poslední útěchou Rusům, kteří za Bátuových časů s mužným odhodláním šplli vstříc smrti, žehnali zbraním Dimitrije Donského a modlili se za jejich vítězství. Po odchodu Vasilije Temného z obležené Moskvy vzal na sebe obranu Kremle staříčkový metropolita Iona, rozhodnut společně s lidem třeba zahynout, a naposled ještě — máme-li věřit letopisům — navštíven věštím duchem předpověděl Vasilijovi brzkou neodvislost Moskvy.

Historie potvrzuje pravdu, zastávanou všemi politicky vzdělanými mysliteli a jevíci se spornou leda povrchnímu pohledu, že totiž náboženství je síla státotvorná. V západoevropských zemích podmaněných polodivokými národy Gótů, Langobardů a Franků, kteří přijali křesťanskou víru, ale dlouho nebyli s to sladit ji se svými zákony, ani vést nutnou dělicí čáru mezi dvojí mocí, si duchovní moc arci osobila moc světskou. Řecká církev však se rozeskvívala v říši uspořádané, kde si duchovenstvo nemohlo tak snadno převlastnit práva, jež mu nepřislušela. Svatý Vladimír dal našťásti přednost Konstantinopolu před Římem.

Nuže zanechalo panství Mongolů, jež mělo zhoubné účinky na mravní vlastnosti Rusů, ve svých důsledcích však posílilo moc jejich panovníků i postavení ruského duchovenstva, zanechalo nějaké stopy také v lidových obyčejích, v občanském zákonodárství, v rodinném životě, v jazyce?

Slabí obvykle přejímají od silných. Naši knížata, bojaři, kupci a řemeslníci pobývali v ulusech, hordští velmožové a kupci zase v Moskvě i v jiných městech. Tataři zpočátku uctívali modly, později přistoupili k mohamedánství: my jsme je ze zvyku nazývali *pohany*. A čím vítanější u nás byli Byzantinci, kteří k nám přišli s pochodní křesťanství, tím větší odpor v nás budili Tataři, jakoby srostli se vznenáviděnou pavírou. Navíc jsme i v rabském ponížení cítili převahu nad kočovným národem. Proto se také Rusové svým charakterem blížili víc Evropanům než Asijcům, když vyšli z poroby.

Evropa se k nám už neznala, a není divu: za dvě stě padesát let se změnila, kdežto my jsme zůstali, jací jsme byli. Její cestovatelé ve třináctém století neshledávali žádný rozdíl mezi odíváním u nás a na Západě; k témuž názoru by patrně dospěli i zkoumáním jiných zvyklostí.

Jako v Itálii, Francii a Anglii po pádu Říma, tak také u nás po přivvání varjažských knížat dostalo všechno ráz povýtce germánský, smíšený s pozůstatky starých obyčejů. K tomu se později přidružilo, co jsme přejali od Řeků. V povaze Slovanů od prvo počátku bylo a dodnes je cosi asijského: snad že se od Východu, kolébky lidstva, odpoutali později než jiní Evropané. Zkracovat ženu na volnosti, zotročovat bližního, obchodovat s lidmi a brát na soudech legální úplatky se naši předkové nenaučili od Tatarů — to vše jsme viděli dávno předtím u Slovanů i u Rusů.

V ruštině je dosti slov východního původu, ale ta najdeme v jiných slovanských jazycích také. Přítom v některých ojedinelých případech může jít o slova, která jsme převzali od Chazarů, Pečeněhů, Jasů, Polovců, ba i od Sarmatů a Skytů. Mýlí se, kdo je považuje za tatarská, jichž se v ruském slovníku najde sotva čtyřicet nebo padesát. Pro nové pojmy a nové věci je třeba nových výrazů. Čemu se mohl přiučit kulturně pokročilý národ od kočovníků?

Do našeho občanského zákonodárství a soudnictví se Tataři nevměšovali. Zákony pro všechny moskevské državy vydával a prostřednictvím svých místodržících a poprávců soudil panovník, k němuž šla také odvolání z jejich rozsudků. Ani letopisy, ani úřední listiny z té doby se nezmiňují o *prikazech*. Místodržícím

byli podřízeni kmeti a setníci: první soudili raby, druzí rolníky; stejně tomu bylo v údělech. Soudní pře mezi poddanými dvou různých knížectví řešili bojaři, na nichž se shodly obě strany. Pokud se nedohodly, nastupoval vybraný prostředník neboli *rozhodčí*, proti jehož výroku se již nemohly vznést námitky.

Postrádalo tedy tehdejší soudnictví pevný fundament, jak vidno, a většinou bylo ponecháno na libovůli soudců. *Ruská pravda* ztratila váhu i platnost všeobecně závazného zákoníku a soudci se místo ní řídili knížecími nařízeními čili dekrety, velice kusými a neurčitými.

Kromě dvinského soudního dekretu Vasilije Dimitrijeviče se nám dochovaly ještě dva další z patnáctého století, pskovský a novgorodský. Oba hovoří o *soudních soubojích*, na něž docházelo při obviněních, která vzbuzovala pochybnosti. Tento podivný zvyk, vystřídavší *zkoušku ohněm a vodou*, panoval v celé Evropě po několik století. V *Ruské pravdě* není o soubojích ještě ani zmínky. Ale v roce 1228 se již na Rusi tímto způsobem, nazývaným *pole*, před soudem dokazovala nevinna. Věřilo se, že Boží soud dochází projevem skrze obratnost a sílu: kdo zvítězil, byl ospravedlněn. Duchovenstvo se marně stavělo proti obyčejí, který tak příkře odporoval duchu křesťanské víry. Metropolitá Fotij v roce 1410 ve svém dopise novgorodskému arcibiskupu Ioannovi vyhlásil, že účastníkům souboje nesmí být podáváno Tělo a Krev Páně, že každý, kdo v souboji někoho usmrtí, bude na osmáct let vyobcován z církve, a kněžím že se nedovoluje sloužit za zabité pohřební obřady. Ale síla zvyku vydala víc než horlení duchovenstva, církevní tresty a zdravý rozum.

Pskovský dekret stanoví některé soudní pokuty: vytržení vousů, například, se pokutovalo dvěma rubly. Dále vymezuje sazbu peněžitých trestů. Tak třeba za berana dostával poškozený hospodář šest děněg, za ovci deset a soud tři. Koupě, prodej, výměna, pokud byly uskutečněny v opilosti, jsou prohlašovány za neplatné. Knížecí čeledi se zapovídá provozovat krčmářství a prodávat medovinu, ženám pak dávat se při soudních soubojích zastupovat najatými osobami apod.

Dekret pskovský představuje pouze částku či dodatek k nějakému většímu souboru právních předpisů. Novgorodský dekret se totiž výslovně dovolává ještě jiných, nám neznámých reskriptů, a sám obsahuje pouze zvláštní ustanovení, z nichž vysvítá, že arcibiskup se jakožto soudce církevní řídil Nomokánonem, zatímco posadník a velkoknížecí místodržitelé měli vodičko ve starých novgorodských statutech; že za každé soudní řízení se vybíraly

poplatky; že tisícník byl vybaven mimořádnou soudní pravomocí; že soudcové vyjížděli za výkonem svého úřadu do měst a byli povinni každou věc uzavřít v určené lhůtě, jinak platili pokutu; že společně se soudci a *půhončtmi* zasedali přísežníci urozeného původu, bojaři a patricijové; že obžalobu přednášeli takzvaní *mluvčí* aneb strjapčí, jejichž pečeti se opatřovaly záznamy o jednání, pořizované dáky čili zapisovateli; že za ženu odpovídal před soudem její muž, za vdovu synové; že bojarské ženy a patricijové skládali přísahu doma; že rabi směli vydávat svědectví jen o ra-bech, *Pskované* za žádných okolností; že před vynesením řádného rozsudku nesměla být nikomu odňata svoboda a že se každému obviněnému poskytovala lhůta; že žalobci i obviněnému hrozil přísný trest, jestliže druh druhovi nebo soudcům utrhali na cti; že kdo byl usvědčen z násilného nabytí cizího vlastnictví, platil pokutu velikému knížeti i Novgorodu, a to bojarin padesát, patricij dvacet a *mladší* měšťan deset rublů; trest byl odstupňován podle stavovské příslušnosti nebo majetkových poměrů provinilců.

Do působnosti duchovenského soudu spadaly vedle věcí církevní povahy také spory mezi kněžími, mnichy, klášterníky apod. Šlo-li o spor mezi osobou duchovní a světskou, soudili jej náměstkové biskupů a episkopátní soudci společně s knížecími nebo městskými úředníky. Peněžní pokuty vyměřované církevním soudem v Novgorodě byly mnohem vyšší než v jiných městech. Tak například z každého rublu, který byl předmětem soudního jednání, pobíral vладыka, náměstek nebo jeho klíčník hřivnu pečetného, kdežto posadník, tisícníci a sudí všeho všudy sedm děněg.

Jak se věci měly v jiných ruských knížectvích, nevíme, ale je nasnadě, že naše duchovenstvo hledělo všude rozšiřovat svá soudní práva, jejichž věkoplatnost odvozovalo z domnělých církevních statut svatého Vladimíra a Jaroslava Velikého. Nejvyšší rozhodčí instanci v církevněsoudních záležitostech zosobňoval metropolitá. Novgorodané mu v roce 1385 toto výnosné právo odebrali a ustanovili, aby všechny soudní záležitosti vrchnomocně, to jest s konečnou platností, vyřizoval arcibiskup v součinnosti s jejich vysokými úředníky.

V občanském zákonodárství jsme od jedenáctého století vcelku nejen nepokročili, ale dokonce, jak se zdá, spíše se vraceli k dobám, kdy národové slepě tápali v této části státního ústrojenství: vinu na tom nesly věčné zmatky a převraty ve vnitřní správě. Knížata, která cítila, na jak vratké půdě stojí jejich trůny, volila cestu nejmenšího odporu, když už chtějí nechtějí a se ziskem pro sebe vykonávala nad lidem soudní moc. Recept byl prajednoduchý:

svědomí, přísaha a prosté laické usuzování, které se přidržovalo obyčejů předchozích dob a obešlo bez jakýchkoli písemných, všeobecně závazných pravidel. Zákonodárce určoval pouze druh trestu a peněžní pokuty za nejtěžší zločiny: za vraždu, loupež apod.

Církevní soud, jenž se opíral o Kormčí knihu čili Nomokánon, nad občanským soudem nevyňikal v ničem: řecké zákony se po mnoha stránkách nehodily na ruské podmínky a často byly vytlačovány soudcovskou libovůlí. V takovémto stavu se kolem desátého století nacházelo soudnictví i ostatních evropských zemí, ale v patnáctém století byla už Evropa se svými juristickými fakultami a římským právem mnohem dál než my.

Stejně pozadu jsme zůstali ve vojenství. Křížácké výpravy, duch rytířstva, dlouhé války a posléze zřízení stálých, pravidelných armád — to byly stupně, po nichž vojenské umění Francie i ostatních zemí stoupalo k větší dokonalosti. My jsme za ta staletí až na střelný prach nic nového nepoznali ani nevyzískali. Vlastní jádro, nejlepší a nejvybranější část vojska tvořili nejvyšší státní hodnostáři, zahrnovaní pod pojem *velkoknížecí dvůr*: bojaři *starší*, *velcí* a *putní* (to jest ti, jimž byly výsluhou propůjčeny pozemky, berniční práva, *mýta* apod.), *okolničtí*, totiž členové panovníkovy užší družiny, a dvořané.

Druhou vydatnou a pevnou součástí našich branných sil představovaly takéčenené *bojarské děti*, v nichž poznáváme někdejší bojarské panoše; z knížecích panošů se mezitím stali dvořané. Každé staré krajské město, které mělo své bojary, mělo i bojarské děti, z nichž se skládaly družiny bojarů. Kupci a měšťané byli povoláváni do zbraně jen v případě krajního nezbytí, zemědělci nikdy. Donský hrdina dokázal postavit vojsko čítající sto padesát tisíc mužů, jenomže k něčemu takovému bylo třeba kromobyčejného úsilí. Často přitřhl nepřítel k Moskvě dřív, než se vojsko vůbec stačilo shromáždit. Zvyk je železná košile a nebývá snadné nahradit ho lepším. Udržování stálé, nikdy nerozpuštěné vojenské hotovosti předpokládalo značné náklady na žold. Naši panovníci šetřili, nebo si to ani nemohli dovolit, nemělo-li být jejich poddanstvo zatíženo neúnosnými daněmi.

Podle jinozemských autorů bojovali tehdy Rusové podobně jako Mongolové, totiž tak, že „nestáli na jednom místě, nýbrž střídali a oháněli se kopím v plném trysku, vyrážejíce v náhlých útocích vpřed a stejně nečekaná se vzdalující“. Avšak naše letopisy tomu nenasvědčují. Jezdectvo bylo sice za všech časů nejdůležitější a nehybnější vojenskou složkou, ale měli jsme přece i pěchotu. Vojsko

nastupovalo v semknutých řadách, část se předsunovala, aby zasadila nebo zachytila první úder, část se oddělovala a umísťovala v léčce. Některé pluky bitvu zahajovaly, jiné vyčkávaly a zasahovaly proti nepříteli, až když nadešel nejpříhodnější okamžik. Takzvaný *velký* neboli knížecí praporec, střežený dvořanstvem, čněl zpravidla nad středem bitvy. Dovedli jsme využívat krajinných poměrů: vybírali jsme pro svá ležení místa chráněná roklemi a hlubokými lesy.

Naši vojevůdcové prokázali nejednou právě tak smělou rozhodnost a vojenské mistrovství jako hrdina od Donu, když rychlým přesunem zmařil Mamajovo spojení s Jogaiem. Kulikovská bitva se vepsala do paměti nejenom chrabrostí, ale také vojenským uměním Rusů. Osvědčil je rovněž Alexandr Něvský v bitvě se Švédy a s Livonským řádem mečových rytířů. Letopisci pějí chválu na vojevůdcovské schopnosti Dimitrije Volyňského, přemožitele Bulharů, Olega a Mamaje; totéž platí o knížeti Vasiliji Obolenském a o moskevském šlechtici Feodoru Basenokovi, kteří se významenali za vlády Vasilije Temného.

Nicméně vojenskými zkušenostmi se Rusové čtrnáctého a patnáctého století nikterak nemohli vyrovnat svým předkům, na jejichž mečích v nepřeryvném sledu válek s vnějšími nepřáteli a meziknížecích střetů krev vůbec neosychala a jimž se bitevní pole stalo takřikajíc druhým domovem. Krev tekla i za chánské poroby: ztráty na mrtvých byly velké, ale velkých válečnických počínů tak mnoho nebylo.

Budiž zaznamenáno, že letopisy z dob Vasilije Temného se u roku 1444 zmiňují o rjazaňských *kozácích*, zvláštním, později proslulém lehkém vojsku. Je tedy zřejmé, že kozáci se nevyskytovali pouze na Ukrajině, kde jejich jméno, jak víme z dějin, vešlo ve známost někdy v roce 1517, ale že žili na Rusi již před Bátúovým vpádem a že si tak říkali Torci a Berendějové, kteří obývali dněperské břehy dole pod Kyjevem. Tam se také setkáváme s prvními sídlišti kozáků maloruských. Torci a Berendějové se nazývali *Čerkasy*, kozáci rovněž. Připomeňme si *Kasogy*, kteří podle našich letopisů sídlili mezi Kaspickým a Černým mořem, a také zemi *Kazachů*, již se právě v těchto místech dohadoval císař Konstantin Porfyrogennétos.

Tolikerá shoda okolností nás přivádí k domněnce, že Torci a Berendějové si říkali i *Čerkasové* i *kozáci*, a ti z nich, kteří se nechtěli poddat Mongolům ani Litvě, že se usazovali jako volní lidé na dněperských ostrovech, obklopených skalisky, neprostupným rákosím a bažinami. Přijímali mezi sebe v hojném počtu Rusy

prohající před útlakem, mísili se s nimi a pod jménem *kozáci* se sestoupili v jeden lid, který se zcela porušil, tím spíše, že jeho předkové žili od desátého století v kyjevské krajině a sami už byli takřka Rusové. Když se pak víc a víc rozrůstali a dobírali vědomí nezávislosti a bratrské sounáležitosti, zřídili si kozáci na dolním toku Donu křesťanskou vojenskou republiku a začali v Tataru zpuštěných končinách zakládat opevněné osady. Podjali se ostrahu litevských držav, ohrožovaných krymskými Tataru a Turky, a získali nad jiné mocného příznivce v Zikmundovi I., který jim udělil četná privilegia a daroval území za dněperskými prahy, kde leží po nich pojmenované město *Čerkasy*.

Dělili se na *solně* a *pluky*; v čele měli hetmana, jemuž polský panovník Štěpán Báthory na znamení vážnosti propůjčil královskou korouhev, velitelský palcát zvaný bulava, bunčuk, totiž žerd s koňským ohonem, a pečet. Těmto rozeným bojovníkům, celým srdcem Inoucíím ke svobodě a řecké víře, připadlo v polovině sedmnáctého století vymanit Malou Rus z cizácké nadvlády a navrátit naši vlasti, co jí kdysi patřilo.

Takzvaní *záporožští* kozáci tvořili vlastně jeden celek s kozáky maloruskými. Jejich Síč, opevněný tábor pod dněperskými prahy, sloužila zprvu za shromaždiště, později však se stala domovem neženatých kozáků, jejichž jediným řemeslem byla vojančina a zboj.

Příklad ukrajinských kozáků, nikdy neodkládajících zbraň a vždy připravených utkat se s nepřitelem, přivedl pak asi rovněž naše severní města na myšlenku založit si podobnou zeměbranu. Však právě Rjazaňsko, ze všech ruských krajů nejvíce vystavené nájezdům lupičů z Hordy, potřebovalo takový strážný sbor jako sůl. Mužskou omladinu a bezdomovce vábily do kozáckých řad buď jakési občanské výhody — snad slevení všeho poddanského platu, nebo vyhlídka na válečnou kořist. Z dalších dějů seznáme, kdo byli *hordští*, *azovští*, *nogajští* a ostatní *kozáci*. Toho pojmenování se tehdy užívalo pro *lid svěstojný a nebójacný*, pro *výtečné jezdce*, nikoli pro *lupiče*, jak tvrdí někteří pisatelé, odvolávající se na turecký lexikon. Bezpochyby nešlo o nadávku, když se tak ze své vůle nazývali sami stateční harcovníci, kteří pro svobodu, vlast a víru nasazovali život.

Při všem tom živoření Mongoly zbědované Rusi její kupectvo si ve čtrnáctém a patnáctém století stálo výborně. Stará slavná *řecká cesta* byla pro nás uzavřena. Nové obchodní cesty spojovaly Rus přes Hordu s Východem, přes Azov po Donu s Konstantinopolem

a Západem. Obchodníkům s hedvábím, které k nám dováželi z Azova, se v Moskvě říkalo *Surožané* — podle Surožského čili Azovského moře. Zaujímal nejvyšší příčel na kupeckém žebříčku spolu se *soukeniky* prodávajícími flanderské a anglické sukno, pro něž jezdili do Novgorodu, kde vzkvétal hanzovní obchod. V oplátku za tento cizozemský tovar jsme dávali kožešiny.

Rus byla za oněch časů rájem čtvernohé a pernaté zvěře i lovců. Valnou část země ještě pokrývaly neproniknutelné panenské hvozdy a v přejícném poklidu širých lesních pustin se to všelikým živočištvem jenom hemžilo. Na severní Rusi kolem patnáctého století bytovali bobří, kozy i losi, hejna labutí brázdila hladiny řek i jezer tak volně a nerušeně, jak volně a nerušeně se o čtyři století dříve proháněla stáda divokých koní, buvolů, vepřů a jelenů lesy jihoruskými. Skrovně zalidněna — její osídlení trvalo dosud krátce a lidé hynuli mečem, mizeli v zajetí, mřeli hladem i morem —, oplývala Rus poklady nespoutané přírody, kterých se vzrůstajícím počtem obyvatelstva vždycky ubývá.

Hordští kupci rozbili své stany v Moskvě, Tveru a Rostově. Dodávali nám řemeslnické výrobky z Asie a koně, výměnou pak (krom vzácných kožešin, domácích i permských) ve velkém odváželi sokoly a jiné lovecké ptáky, dopravované do velikého knížectví z Dvinské země. Rusové podle všeho obstarávali Mongolům také sukno vyrobené v západních zemích a těm na oplátku zase výrobky asijských řemeslníků. S východními zeměmi obchodovali moskevští i další kupci v Kazani, jež vyplnila mezeru po starobylém Bolgaru.

Chánové ve vlastním zájmu drželi nad naším obchodem ochrannou ruku, počítajíce, že čím více nám bude vynášet, tím přesněji bude Horda dostávat svou daň. Věhlasný benátský cestovatel Marco Polo, který pobýval někdy v roce 1270 ve Velkém Tatarsku, v Persii a na březích Kaspického moře, mluví o *studené Rusi*, jejíž obyvatelé jsou bílé pleti a venkoncem hezkých tváří, a říká, že tato země *slýne nalezišti stříbra*. Neslyňnula jimi, ale vydatnými zásobami stříbra, získávaného od západních kupců a přes Jugru ze Sibiře, jsme se vpravdě chlubit mohli. Novgorodaně slíbili Michailu Tverskému šest tisíc liber ve stříbře, a Vytautasovi na šedesát tisíc pudů skutečně vyplatili. To byla částka před objevením Ameriky jaksepatří vysoká!

Není nám známo, kolik jsme doopravdy každoročně chánům dávali, ale víme, že v roce 1384 se pro ně z každé vsi vybíralo po dvanácti zolotnicích stříbra, a taková *ves* tehdy většinou pozůstávala z dvou tří usedlostí. Města platívala i zlatem. Zemědělci

mimoto odváděli velkoknížecí komoře z každé sochy *hřivnu*, stejně tak kováři, rybáři a kramáři (to obnášelo více než dva zolotniky stříbra). Chánská daň se nám z Hordy prostřednictvím obchodu částečně vracela.

Nakonec jsme měli stříbra tolik, že jsme mohli zrušit mordky aneb *kuny*, naše starodávné *assignace*, které byly v oběhu plných pět set let a při nedostatku kovů prokázaly našemu hospodářství neocenitelné služby. Komoře se díky uměřenosti, již dbala při vydávání těchto kožených známek, podařilo udržet jejich hodnotu až do Bátúova vpádu. Tehdy kuny klesly, poněvadž Mongolové je nepřijímali místo stříbra. Někjaký čas pak ještě obíhaly v Novgorodě a ve Pskově, kde se nepřicházelo do přímého styku s Hordou. Zanedlouho však byly staženy i z tamního oběhu pro obtížné přepočty při obchodování s ostatními Rusy, kteří už mordky za platidlo neuznávali.

Místo slova *kuny* se pro pojmenování peněz vžívalo slovo *děňgy* — a někdejší kožená hřivna se převedením na stříbro proměnila v jednu desetinu rublu. Tato reforma se na domácím trhu odrazila nepříznivě, protože množství peněz obíhajících na Rusi se prudce snížilo. Kupecká města stříbro měla, avšak v místech se slaběji rozvinutým obchodem nezbyvalo než vyjadřovat hodnotu věcí i nadále ve známkách. Tak se ve Dvinské zemi po zrušení kožených úřezků, zvaných kuny a vekši, dostaly opět do oběhu celé kuní a veveří kožešiny, jako v nejstarších časech u nás. Vrátili se tam tedy k bezprostřední výměně věcí, příznačné pro národy žijící v polodivožském stavu.

Pokud jde o náš vnitřní obchod, vymezovaly se jeho svobody a privilegia ponejvíce zemskými regulemi. Smluvní listy, nesoucí podpisy vládnoucích knížat a stanovící jen mírné poplatky z kúpeckých povozů a lodic, bývaly opatřeny doložkou: „Kupcům budíž poskytován *svobodný, jistý a nerušený* průchod i průjezd.“

Vedle toho, že přepravovali cizozemské zboží z místa na místo, zabývali se obyvatelé některých okrsků také směnou vlastních výrobků. U Novgorodanů to byl chmel a len, u Novotoržčanů kožešiny, Galičané a Dviňané zásobovali trh solí. Galičská sůl se těšila dobré pověsti již za Dimitrije Donského. Rovněž ve Pskově zahájili v roce 1364 provoz ve vlastních solivarech, ale brzy je zase zavřeli. Největší odbyt na tuzemském trhu mělo obilí a ryby. Za častých neúrod, kdy národ strádal hladem, prozíraví kupci bohatli.

Přestože jsme byli Mongoly jakoby odříznuti od Evropy, přestože její a naše panovnické rody nevcházely více v příbuzenské svazky, přestože veškeré ruské diplomatické styky se Západem — nepočítáme-li Inocencovo poselstvo k Alexandru Něvskému a Isidorovu cestu do Vlach, byly přerušeny, přestože většina cizozemských kronik z té doby se o Rusi takřka nezmiňuje, přesto přese všechno se Moskvané zásluhou obchodního spojení Novgorodu se západními zeměmi poměrně brzo seznámili s tak převratnými evropskými vynálezy, jako byl vynález papíru a střelného prachu. V patnáctém století se u nás upustilo od psaní na blánu či pergamen a začalo se používat mnohem lacinějšího papíru z hadroviny, který jsme, stejně jako palné zbraně a střelivo, kupovali od Němců. Moskva a Galič se bránily palbou z děl, ale v popisech bitev polních je řeč pouze o střelách, mečích a kopích, takže děla a pístaly patrně sloužily jenom k obraně měst.

K umným řemeslům ruským přibýlo nově, totiž mincovnictví. Předtím se u nás mince razily naposled snad někdy za vlády Jaroslavovy nebo ve dvanáctém století. Jejich razičům se říkalo *monetáři*.

Stavitelství oněch dob se připomíná některými obstojnými kostely v Moskvě i v jiných městech. Ale zatímco svatá Olga žila v kamenném paláci, jak víme z letopisů, v Moskvě, s výjimkou kostelů a městských hradeb, do patnáctého století nebylo jediné kamenné stavby. Knížata a velmožové dávali přednost zdravějším sídlům dřevěným. Nadto pak časté nepokoje a rozhárané poměry ve státě odrazovaly i největší boháče od fortelného stavebního podnikání beroucího v počet časy budoucí. Kde chybí pevný vnitřní řád, tam ani stavby nemívají dlouhé trvání. Novgorodský arcibiskup Jevfimij dal ve svém dvoře roku 1433 postavit *kamenný palác s třiceti dveřmi*, vyzdobený malbami a bicími hodinami. Podobný, s domácí kaplí Uložení roucha, vyzdvihl v roce 1449 metropolita Iona. Jevfimijův palác stavěli němečtí mistři.

Střed dnešní Moskvy se tehdy ještě zelenal četnými luhy a háji. Knížata i bojaři měli vlastní mlýny, rozličné zahrady, sady a pří-městské dvorce. Přepych se projevoval v hojnosti služebnictva, bohatosti oděvu, ve výšce domů a hloubce sklepů plných beček se silnou medovinou, hlavně však v budování kostelů a drahocenném obložení ikon. Když zde již padla zmínka o služebnictvu, rozšířme ji: veliká knížata před odchodem z tohoto světa obvykle propouštěla své raby na svobodu; jejich příkladu následovali i jiní hodnostáři.

Jistě je, že staroslavňý Kyjev kráslený památníky byzantského

umění a hemžící se cizozemskými kupci — Řeky, Němci, Italy, kteří si v něm dávali dostaveníčko, Moskvu patnáctého století předstihoval v mnoha ohledech. Zhrubli jsme, ale ne natolik, že by v nás zplaněl a odumřel všechen tvůrčí duch a že bychom v ničem víc neuspívali. Rus podléhala vlivu Řecka až do samého jeho pádu: brali od nás stříbro, ale dávali nám vedle relikvií také knihy. Moskevská Patriarší knihovna, známá celé učené Evropě, vznikla na základě Knihovny metropolitní, zřízené za chánské nadvlády nad Rusí a bohaté nejenom církevními rukopisy, ale i nejstaršími výtvary řeckého písemnictví. Znalost jazyka Helénů patřila k souboru vědomostí takřka nepostradatelných u vyššího duchovenstva, které bylo v trvalém styku s Cařihradem.

Pod tímto zorným úhlem viděna účinkovala tedy naše církevní závislost, neblahá ve smyslu politickém, blahodárně na vzdělanost u nás, totiž v tom, že jí nedala zcela vyhasnout, alespoň ne mezi duchovenstvem: A po vědění bažící lidé svěšťtí si chodili pro odpovědi na své otázky do monastýrů. Neboť tam, v oněch klášterích, jako druhdy žila i nyní ruská historie a sepisována pilným perem mnicha, který své vypravování mísil s ponaučeními, skýtala obraz žalostného osudu vlasti. Volyňský letopisec uvádí výňatky z Homéra, moskevský cituje Platóna a Pythágora. Řekům jsme děkovali netoliko za církevní knihy bohoslužebné a bohovědné, ale i za rozličné historické, mravoučné a bájně příběhy a pověsti, jako například *o chrabrosti Alexandra Makedonského* v překladu z Arriana, *o Sinagripovi, králi Adorů, o hrdínech starověku, o bohatstvih Indiie* atd. Druhý ze zmiňovaných příběhů je arabský (vyšel francouzsky v *Tisíci a jedné noci*) a do ruštiny byl převeden ve třináctém nebo čtrnáctém století zřejmě z řečtiny.

Mezi tehdejší domácí slovesnou tvorbou vyniká pamětihodné umělecké vylíčení bitvy na Kulikově poli a chvalozpěv k počtě Dimitrije Donského. První skladba, dílo rjazaňského kněze Sofonije, třeba méně básnická, připomíná v mnohém *Slovo o pluku Igorově*.

*Kníže Vladimír mluví s Dimitrijem
o zdatných vojvoděch
a slavných hrdínech ruských,
kteří koně mají bujné,
panciče pevné,
štíty červené,
píky zlatené,
meče damascenské,*

*kurdy ladské,
z Janova toulce
a z Němec sudlice;
všechny cesty jsou jim známy,
břehy Oky povědomy.
Pro víru křesťanskou
hlavu svoji složit hrdinové chtějí,
pro urážku knížete velikého Dimitrije.*

.....
*Velkokněžna Jevdokije s ženami vojvodskými
v těremu zlatověžatém u jižních oken sedí,
pohledem teskným manžela provází,
ručeje slz prolévá
a s rukou k hradům přitištěnou
taktó promlouvá řkouc:*

*„Bože můj veliký,
pokorně tě prostím,
učíš, ať jsem hodna
ještě uvidět druhá milého,
mezi lidmi slaveného,
knížete velikého Dimitrije.*

*Přispěj pádnou rukou proti nepřítelům
jemu na podporu.
Nedopusť, by Mamaj pohanský
hubil křesťany,
jak je kdys hubilval Batyj zlořečený.*

*Spas ten zbytek živých,
světít budou věčně jméno tvoje skvoucí.
Smutná je zem Ruská,
v tebe jediného
naději svou skládá, Oko Vševidoucí.*

*Kdo dvě moje sirá, holátka bezbranná,
kdo je zaštití před vichrem bouřlivým,
před znojem palčivým?*

*Vrať jim otce jejich,
panovat mu dopřej
do nejdělsího věku. . .“*

Uprostřed noci před bitvou zve slavný, umění válečného znalý
Volyněc velikého knížete v širé pole, aby mu zjevil sudbu otčiny.
Mamajův tábor leží vpředu, ruský za jejich zády.

„Poslouchej!“

říká Volyněc,

... a Dimitrij přivracen k Mamajovým stanům
slyší lomož a křik,
jako když trhy bývají,
jako když města se stavi,
jako když trubky jedna přes druhou vřeští.
V dálce hrozivě vyjí vlci a krákají vrány;
husy a labuť na říčce Něprjadově křídly pleskají,
věstíce bouři nevidanou.

„Obrat se k ruskému ležení,“

říká opět Volyněc,

„co slyšíš teď?“
„Všude je ticho,“

míní Dimitrij,

„jen ohně nebeské vidím,
které v bleskotném jasu splývají...“

Volyněc sestoupí s koně, přiloží ucho k zemi, dlouho napíná
sluch, pak vstane a mlčí. Dimitrij naléhá.

„Čeká nás dobré i zlé,“
odtuší bohatýr moudrý.
„Obě strany pláčou,
jedna, jako když vdova hořekuje,
druhá, jako když panna hlasem šalmaje nařiká.
Ty, Dimitriji, zvítězíš,
mnozí však, přemnozí našinci padnou.“

Dimitrijovu tvář zrosily slzy...

.....
Voje se v husté mlze sšíkovaly,
křesťanské korouhve vzlély,

koně se pod jezdcí uklidnili,
ruské trubky zahlaholily
a tatarské houkly.

Sténá země celá na východ až k moři,
na západ až k řece Dunaji.
Pole se pod tíhou prohýbá,
vody se z břehů vylévají.

Nadešel čas boje:

Vojíní všichni koně své pobídlí,
„Hospodine, při křesťanech stůj!“ vykřikli
a vyrazili vpřed.

Nebili se jen zbraněmi,
leč tělem o tělo sebe pozbijeli,
pod kopyty koní hynuli,
v těsnotě Kulikova pole stíží po vzduchu lapající.

Od mečů lesklých křovobarvé jiskry odskakují,
zježená kopí se s třeskotem lámou.
Udatní rekové ruští
jak dubina velebná k zemi se nachylují.

Vtom nebesa nad ruskými pluky divem se otvírají,
v oblaku světlém lidské ruce vidět
s vítěznými věnci jasnotřpytnými.

A tehdy vojíní knížete Vladimíra
z léčky se na Mamaje vrhnou
jak na husí hejno sokolí,
jak svatební hosté na prostřenou tabuli.

Tataři v hrůze prchají, volajíce:
„Běda ti, Mamaji,
k nebi ses vyvýšil,
do pekel byl suržen!“ — atd.

Pochvalné slovo Dimitrijovi prostupuje síla i něha.

„Někteří mužové,“

praví skladatel, velebě ctnosti velikého knížete,

*„hodni jsou chvály v mladosti,
jiní ve věku zralém či kmetném.
Dimitrij všecek svůj život
vyplnil konáním zdárným.*

*Přijal moc od Boha a zemi Ruskou,
v dnech panování jeho slávou vzkypělou,
s pomocí Boží povznosl.*

*Otčině skála a hrad,
nepřátelům oheň a meč,
skromný i veličenský mezi knížaty,
vládný i shovívavý k bojarům,
byl ducha šlechetného,
srdce pokorného,
hledu jasného,
mysli čisté.*

*Slovy neplýtvál, věděl však mnohé,
a pakli promluvil, mudrci tajili dech.
Za péči, v níž všechny choval,
jej zorou nevidomých po právu zvali
berlou chromých
a polnicí strážnou z dřímot burcující.*

.....
*Když Dimitrij, veliký car země Ruské,
na věčnost odešel,
pověřím chvění projelo,
zem otřásla se a lid v omračení strnul.
Hodino trpká a těžká,
mračná a strastná,
lkaní a štkání plná!*

*„Žel nám a běda, bratři!“
národ zasténal,
„kníže knížat dokonat,
zapadla hvězda v světě svítící!“*

O manželské lásce mezi Dimitrijem a velikou kněžnou Jevdokijí se praví:

*Co duše jedna ve dvou tělech žili
jediným životem ctnostným.
On, holub zlatoskvělý,
Ona, laštovice libozpěvná,
v zrcadlo svědomí čiré pokojně nahlíželi.*

.....
*Gloťe když na márách zřela,
hořce plakala kněžna slzami palčivými.
Hlas její zněl jak jitrní ševel jirčiky,
jak hudba varhan iklivý:*

*„Světlo mých očí uhaslo,
zmařen je poklad žití mého.
Kamže jsi odešel, drahý můj?
Proč odpověď nedáváš družce své, manželi?
Cože uvadáš tak časně, květe spanilý?
Vinohrade úrodný!
Už révou svou srdce mé neobčerstvíš,
duši neoblažíš...*

*Pohleď jen na mne,
ke mně se obrať na loži svém,
slovičko promluv!
Či už jsi zapomněl?*

*Hle, žena tvá a děti tvoje!
Komu teď choť svou zůstaviš,
siroty poručíš v ochranu?*

*Pane můj znejmilejší!
Jak tě obejmu, postloužím tobě?
Kde tvá je čest a sláva?
Vládce kdys celičké země Ruské
mrtev tu leží nyní a nevládne ničím!
Přemožitel národů přemožen smrtí!
Tvá sláva potuchla jako potuchla tvá líc.*

Ó živote duše moji!
Kdybych věděla, čím tě potěšit,
kterak polaskat . . .
Purpur drahocenný
za bédný rubáš jsi vyměnil!
Korunu knížecí odložil,
hlavu pozakryl plenou nuznou!
Místo krásného paláce černý hrob obýváš! . . .

Ach! Kéž Hospodin vyslyší modlitbu moji.
Pros i ty za kněžnu svou,
ať s tebou zároveň zemřítí může,
aby co zaživa spojeno,
po smrti zůstalo spolu!

Ještě od nás mladost neodstoupila,
ještě nás staroba nenavštívila.
Ach! Nemnoho jsem se radovala s druhem svým.
Po veselí pláč a slzy přišly,
po radosti hoře k nesnesení . . .

Proč jsem se narodila?
Nebo dřív než ty neumřela,
abych neviděla smrt tvou a svou vlastní zkázu.

Ty nařikání mého neslyšíš,
nad mými slzami hořkými litost nemáš.
Tvrď jsi usnul, pane můj,
marně tě vzbudit se snažím.

Z jaké to vojny ses navrátil, nejdražší?
Kde jsi tak zemdlel?
Zvěř lesní k doupatům chvátá,
ptactvo nebeské do hnízd se slétá,
jen ty, rozmilý, z rodného přibytíku navěky odcházíš . . .

Co je teď ze mne, jak se mám zvát?
Že vdovou?
Ach! Neznám to jméno!
Manželkou?
Manžel mne opustil!

Vdovy stařeny, uléžte mne,
vdovy mladice, plačte se mnou!
Je vdovi žal nad jiné žaly krutý . . .

Bože veliký, Pane panujících,
v tobě jediném útěchu hledám!“

Předložené výňatky jsou po našem soudu nejnázornějším dokladem tehdejší krasomluvy. Člověk nalézal za všech časů, jak působivě vystihnout válečné hrůzy a útrapy lásky. Fantazie a srdce pracují i tehdy, když rozum mdlí.

Vedle církevních příkázání a citátů z Písma svatého, které se lidem vrývaly do paměti, měla Rus zvláštní soustavu mravních naučení ve svých lidových příslovích. Mnohá pocházejí nade vši pochybu z doby, o níž pojednáváme. Například: *Kde je chám, je i Horda*. Nebo: *Tak dlouho Novgoroďané potakovali, až dopotakovali*.

Naši učení vrstevníci píší, že za dávných časů se jenom hovořilo — zkušenosti, znalosti, myšlenky hodné zaznamenání se šířily ústním podáním v dobách, kdy málokdo dovedl číst a psát. Dnes žijí pohřbeny v knihách, tehdy žily v příslovích. Vtipná a jadrná průpověď přecházela z pokolení na pokolení. Nám se snadno zapomíná, co jsme přečetli, víme-li, že můžeme knihu opět otevřít, kdykoli budeme potřebovat. Naši předkové však bedlivě chovali v paměti, čeho se doslechli, neboť vytrousit z ní dobrý nápad nebo zajímavý postřeh znamenalo víc se s ním neshledat. Počestný kupec či bojarin, zřídka kdy písma znalý, vnoučatům s oblibou vštěpoval moudré výroky svých dědů, které se tradovaly jako rodinná rčení a pořekadla. Lidský rozum si i v největší tísní zjednává někudy průchod, podoben řece zatarasené skalinami, jež si proráží cestu pod zemí, nebo se v praménkách řine mezi kameny.

Rovněž některé národní písně ruské, obzvláště historická píseň o blahých časech Vladimíra Svatého, byly zřejmě složeny v době naší poroby, kdy pod jařmem teskníci představitelství ráda vážila vzpruhu ze vzpomínek na zašlou slávu otčiny. Ruský člověk si zpívá v radosti i ve smutku.

Celkově se náš jazyk od třináctého do patnáctého století tříbil a zdokonaloval. Spisovatelé upustili od původní nevybroušené mluvy ruské a úzkostlivě se přidržovali gramatiky církevních knih nebo starosrbštiny, jejímž památkníkem je naše bible a která jim sloužila vodítkem nejen při skloňování a časování, ale i při vyslovování a psaní slov. Jistě nejednotnosti se při jejich užívání arci

neuhlídali, jako kdysi letopisec Nestor, a odtud ona dávnověkostí posvěcená pestrota, která zapustila v našem spisovném jazyce kořeny tak hluboké, že podnes v jedné knize a na jedné stránce čteme *zlato i zoloto, hlad i golod, mladost i molodost, píju i pju*.

Rusové ještě nepokročili natolik, aby svůj jazyk nadali tou silou, ohebností, lahodností a jemností, jaká se poji k vrcholným vymoženostem ducha občanských pospolitostí vzkvétajících v míru a pokoji, k rozkošatělému myšlení i vědění, k pěstěnému vkusu čili smyslu pro krásu. Usilovali však alespoň, jak jsme viděli, o jasnější vyjádření svých myšlenek, změkčovali drsné zvuky slov, dbali určité plynosti v jejich plynutí.

Posléze pak nezaslepení marnivým patriotismem povězme, že Rusové těch dob se při porovnání s jinými Evropany opravdu mohli jevit jako nevědomci. Ale všech význaků vyspělého společenství nicméně nepozbyli a naopak prokázali, že u své *životaschopnosti* je jejich pospolitost s to překonat i nejlítější nápor barbarství.

Člověk, který se vykřesal z těžké nemoci, ujištěn o nezdolnosti svých životních sil, doufá tím pevněji, že se dožije vysokého věku. Uhnětená a všelikými protivenstvími zbědovaná Rus, jež se zotavila a povstala v nové velikosti, stala se příkladem, který snad ani nemá v dějinách obdoby. Víra v Prozřetelnost nás opravňuje k domněnce, že Rusi bylo předurčeno trvat navěky.

GOSUDAR A VELIKÝ KNÍŽE VASILIJ IOANNOVIČ

Pověštný ráz Vasilijova panování. — Povaha Vasilije III. — Tvrdost i milosrdenství. — Případ Maxima Greka. — Stesky na velkého knížete. — Jeho způsob života. — Lovy. — Dvůr. — Stolování. — Titul. — Jinozemci v Moskvě. — Zákony. — Stavby. — Cirkevní dění. — Veliká kněžna vyhoštěna do kláštera. — Vasilijovo druhé manželství. — Narození Ioanna Vasiljeviče.

1505—1533

Vasilijova vláda se jevila pouhým pokračováním vlády Ioannovy. Stejně vášnivý zastánce samoděržaví, rázný a důsledný, třeba ne tak strohý jako otec, sledoval Vasilij také stejné zásady zahraniční i vnitřní politiky. Nejzávažnější věci projednával v radě bojarů, odchovanců a spolubojovníků Ioannových, a na jejich názorech se utvrzoval ve vlastním úsudku. Ač nemíval ve zvyku stavět na odív svou monarší svrchovanost, rozkazovat dovedl. Cenil si předností míru, avšak nelekal se války a nezanedbal nic, co bylo možno přičinit k rozmnožení státní moci. Spíše než válečným štěstím vynikal protivníkům nebezpečnější lstivou chytrostí. Nedal Rusi v ničem utrpět, nýbrž naopak ji povzněl, a co Ioannův následník se ukázal práv samoděržaví.

Vasilij III. zaujímá čestné místo mezi dvěma velkými postavami našich dějin, Ioannem III. a Ioannem IV., a před zraky zkoumatele nikterak neustupuje do stínu jejich slávy. Bytí nadán výjimečnými vlohami — dálnozřivostí a činorodostí státnického ducha svého předchůdce, ani vnitřní energií, zvláště hybností myslí a ošemetnou, pakliže z pevných morálních zásad vymknutou představivostí svého nástupce — šel neúchylně směrem vytčeným mu otcovou moudrostí; bral se kupředu krokem odměřovaným uvážlivostí, bez vášnivých vzplání, a když blížek cíle, velikosti Rusi, zemřel, nepřipadla dědicům ani povinnost, ani čest napravovat jeho omyly. Nebyl génius, ale byl dobrý vladař. Miloval svou zemi víc než věhlas vlastního velkého jména, a za to mu náleží — jako v tomto punktu jen nemnohým z korunovaných hlav — chvála vpravdě neskonalá.

Ioannové Třetí bývají rozenými tvůrci, Ioannové Čtvrtí šířiteli slávy a nezřídka i zhouby. Vasilije, zachovatele a upevňovatele říši, staví Prozřetelnost v čelo národů, jimž předurčila, aby v nerozrušitelné celistvosti trvaly do věků.